

ОСВІТА У ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ РЕФЛЕКСІЯХ

УДК37(091).014.3:[783:276.2](477.7)“17/19”

РЕФОРМА ПРУССЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕТНОКОНФЕСІЙНУ МУЗИЧНУ ОСВІТУ МЕНОНІТІВ НА ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Світлана Брежнева

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті висвітлено історію становлення етноконфесійної музичної освіти дітей менонітів на південноукраїнських землях з огляду на пруські освітні реформи. Проаналізовано зміст пруських шкільних реформ, а також вплив на етноконфесійну музичну освіту молодих менонітів на Півдні України. Розкрито поетапні умови та методи навчання в різні періоди, зміст указів щодо освітньої програми, основні педагогічні принципи, ідеї та положення шкільної реформи, яку проводили пруські лідери.

Аннотация:

Брежнева Светлана. Реформа прусской образовательной системы и её влияние на этноконфессиональное образование меннонитов на южноукраинских землях в конце ХVІІІ – в начале ХХ веков. В статье отражена история становления этноконфессионального музыкального образования детей меннонитов на южноукраинских землях с учетом прусских образовательных реформ. Проанализировано содержание прусских школьных реформ, а также влияние их на этноконфессиональное музыкальное образование молодых меннонитов на Юге Украины. Раскрыты поэтапные условия и методы обучения в разные периоды, содержание указов по программе образования, основные педагогические принципы, идеи и положения школьной реформы, проводимой прусскими лидерами.

Resume:

Brezniewa Svitlana. Of the Prussian reform system of education and its influence on the Mennonites' ethno-confessional education in the southern Ukrainian lands of the late ХVІІІ – early ХХ centuries. The article highlighted the Prussian history of the formation of Mennonites' children ethno-confessional musical education in the southern Ukrainian lands. The content of the Prussian educational reforms, as well as its influence on the ethno-confessional musical education of Mennonites youth in the South of Ukraine is analyzed. The stage-by-stage conditions and methods of teaching in different periods are illustrated, the contents of the educational program decree, the main pedagogical principles, ideas and provisions of the school reform carried out by the leaders of Prussia are revealed.

Ключові слова:

етноконфесійна музична освіта; меноніти; духовна музика; хоровий спів; гімни; пруська реформа.

Ключевые слова:

этноконфессиональное музыкальное образование; меннониты; духовная музыка; хоровое пение; гимны; прусская реформа.

Key words:

ethno-confessional musical education, Mennonites, spiritual music, choral singing, hymns, Prussian reform.

Постановка проблеми. Зростання значущості історико-педагогічного надбання музичної освіти в історико-антропологічному вимірі європейської реформації й у контексті глобальної взаємодії культур і дефіцитарність знань про іншодуховну музичну освіту етнокультурних груп, які протягом століть проживали на українських землях і впливали на становлення педагогічної історії музичної освіти України, зумовили вибір теми, що висвітлюється в нашій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія німецьких музичних традицій, процес формування музичної культури в молодого покоління, актуалізація духовних дитячих пісень та їх виконання, що спирається на дитяче сприймання духовних смислів, розглянуті, зокрема, у працях Г. Брауна (G. Braun), В. Груна (W. Gruhn), Г. Ернста (H.-В. Ernst), Х. Лемермана (H. Lemerman), І. Смітса фон

Вайсберга (J. Smits vanWaesberghe), Г. Шюнемана (G. Schünemann) [1, с. 180]. Питання розвитку музичної освіти вивчали Берг (Berg) (1985, 1988 pp.), Кейлер (Keiller) (2006 p.), Классен (Klassen) (1995 p.), Леткеманн (Letkemann) (1985, 2007 pp.), Шелленберг (Schellenberg) (1968; 2007 pp.); музичний імперіалізм – Річардс (Richards) (2001 p.); вплив менонітської музики на інші музичні культури досліджували Смолл (Small) (1998 p.), Сміт (Smith) (2006 p.), Стокс (Stokes) (1994 p.), Тіппет (Tippet) (1990 p.), Тітон (Titon) (2004 p.) [2].

Історію етноконфесійної музичної освіти було частково висвітлено на сторінках видань «Новий музичний журнал» (нім. «Neue Zeitschrift für Musik») (1850 p.), «Журнал музикознавства» (нім. «Zeitschrift für Musikwissenschaft») (1918 p.) (німецькі наукові спеціалізовані журнали, де музика розглядалась як наука), «Музична освіта»

(нім. «Musikerziehung») – журнал, де розглядалися питання організації дитячих хорів, церковної музики та її виконання в хорах, естетичні досягнення німців у музичній освіті.

Сучасний журнал «Музична педагогіка» (нім. «Zeitschrift für Musikpädagogik») висвітлює питання методології навчання, модернізм і постмодернізм у музиці, місце музики в школі та її значення для молодого покоління, взаємозв'язок музичної дидактики та загальної освіти. «Загальна музична газета» (нім. «Allgemeine musikalische zeitung») – правоцентристська газета, яка, починаючи з 1949 р., порушує на своїх сторінках соціально-гуманітарні питання молоді. «Дитина і музика» (нім. «Kind und Musik») – видання, у матеріалах якого розглядається дитина та музика, їхнє співвідношення та взаємовплив у соціумі.

Німецькі дослідники, зокрема С. Абель-Штрут (S. Abel-Struth), В. Грун (W. Gruhn), Е. Нольте (E. Nolte), Г. Ноль (G. Noll), Г. Сова (G. Sowa) переконані в тому, що узагальнений великий досвід музичної освіти дає змогу формувати знання про музику в сучасної дитини, сприяє всебічному розвитку її особистості, є ефективним музичним засобом релігійного виховання й освіти. У ранньому розвитку музичних здібностей відіграє роль родина й оточення дитини, а головним засобом самовираження дитини є спів.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в розкритті історії розвитку та сутності реформ пруської системи освіти, її впливу на етноконфесійну музичну освіту менонітів на південноукраїнських землях наприкінці XVIII – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освіта, зокрема й етноконфесійна молодіжна музична освіта, завжди була важливим аспектом менонітського життя. У XIX ст. меноніти, які проживали на південноукраїнських землях, розвинули безпрецедентну в їх історії освітню систему. Члени Колоніального наглядового комітету, які справедливо вважали, що рівень освіти безпосередньо пов'язаний з рівнем економічного добробуту як держави, так і окремої менонітської родини, ініціювали реформаторські освітні зміни.

Щоб зрозуміти реорганізацію музичної освіти на південноукраїнських землях, необхідно звернутись до пруських шкільних реформ початку XVIII ст., які були важкими й тривали впродовж усього століття (1717-1807 рр.). Організація музичних занять, що спиралась на педагогічні ідеї Тобіаса Вота, Генріха Франца та Фрідріха Вільгельма Ланге, поширені в пруських школах, значно вплинула на початок музичного навчання менонітів на Півдні України.

Для Пруссії майже все XVIII ст. пройшло під прапором реорганізації освіти та пильної уваги до шкільних питань з боку пруських королів. У першій половині XVIII ст. широко проголошувався принцип обов'язкової початкової освіти для всіх дітей (Principiaregulativa – загальнопрусський шкільний едикт), що поширювався не тільки на батьків, діти яких повинні відвідувати школи, а й на представників уряду, які були зобов'язані забезпечити фінансовими й матеріальними ресурсами початкову школу. Отже, можемо твердити, що обов'язкові заняття в школі (до втілення в життя принципу обов'язкової початкової освіти для всіх дітей) ще не були загальноприйнятою нормою; викладання було організовано стихійно й не підпорядковувалось нормативним документам доти, доки офіційно не був оприлюднений документ «Principiaregulativa». До початку XVIII ст. місцева церква здійснювала організацію і нагляд за освітою молоді, дітей, а отже і за музичною освітою молодих менонітів. Саме на основі власного розуміння церковники привчали дітей менонітів до парафіяльного співу гімнів.

У першій половині XVIII ст., на що звертає увагу сучасний дослідник П. Леткеманн, учителями для дітей часто ставали ремісники, які, зазвичай, продовжували займатись своєю торгівлею разом з виконанням викладацьких обов'язків. До викладацької діяльності також залучали студентів-богословів, які ще не мали штатних посад пастирів. У другій половині XVIII ст. часто практикували залучення до викладацької діяльності військовослужбовців у відставці, сподіваючись на те, що вони зможуть прищепити своїм учням почуття порядку, дисципліни та вірності короні Пруссії. Таким чином, можемо твердити, що на той час не було створено нормативно-правову базу, на підставі якої передбачалась би цілеспрямована підготовка вчителів для шкільної музичної освіти, зокрема й музичної. Не було чинного шкільного навчального плану для початкової школи. Нагляд за школою здійснювали місцеві пастори, які на свій розсуд відповідали за якість навчання й запрошували на викладацьку роботу тих дорослих, які вміли читати, писати й мали бажання вчити дітей. Така освітня ситуація в Пруссії тривала до початку XIX ст. [3].

Незважаючи на заходи, спрямовані на регулювання матеріального забезпечення шкіл і вчителів, освітня політика короля Фрідріха Вільгельма досягла лише часткових успіхів. У жодній провінції Пруссії не було досягнуто повної відвідуваності шкільних занять дітьми, навпаки, тисячі дітей виростили без будь-якої освіти. Навчання проводили як улітку, так і взимку, але з дуже значними відхиленнями

від шкільного едикту, який регламентував спосіб відвідування учнями народних шкіл і кількість годин для занять. Навчальний план обмежувався релігійним навчанням і читанням; письма та арифметики часто не навчали, оскільки сам учитель не мав відповідних навичок. У школах не було педагогічної інструкції, чітких методичних принципів організації шкільної справи; єдиним провідним методом навчання було запам'ятовування. Діти, зазвичай, навчалися у власних приміщеннях учителя, які одночасно були вітальною або, якщо вчитель був ремісником, його магазином.

Наступник Фрідріха Вільгельма – Фрідріх II (Великий) – також приділяв увагу питанням освіти, але тільки після закінчення семирічної війни 1763 р., тобто в другій половині XVIII ст. Указ Фрідріха II був спрямований на регулювання організації шкіл, заробітної плати вчителів, здійснення навчання дітей за відповідними навчальними планами й був чинним у всіх провінціях Пруссії. Указ Фрідріх II визнав жалюгідний стан системи освіти й відобразив чіткий намір створити освіту на ліпшій основі.

Так, наприклад, у першому абзаці Указу було підтверджено принцип обов'язкового навчання дітей 6–14 років, поки вони вивчать необхідні факти християнства й зможуть читати та писати, а також розумно обговорювати й відповідати на питання про те, що зазначено в навчальній програмі й книгах, укладених консисторією. У параграфах 12 і 14 розглянуто проблему найму відповідних кандидатів на викладацькі посади: «...крім того, саме наша воля полягає в тому, що в майбутньому дійсно компетентні особи будуть найняті на шкільні посади в сільській місцевості... Жодні церковні службовці чи викладачі не призначаються, поки вони не складуть іспит, встановлений інспектором, і їм не буде надано свідоцтво про їхні успіхи» [цит. за 3].

Щоденна програма навчання в школі була такою: співання гімну, після чого діти молились; один з хлопців повільно, голосно й чітко читав щомісячний Псалом. Святковий період завершувався Господньою молитвою. Решта першої години була присвячена інструкції з Катехізису; друга година – читанню й орфографії; третя – написанню текстів.

Незважаючи на власну особисту байдужість до питань віри, Фрідріх II відчував, що релігійне навчання в школах було необхідним для морального благополуччя держави й для того, щоб виховати любов до Бога й корони. Проте освітня програма в країні була розроблена так, щоб орієнтувати людей не залишати село [3].

Освітня політика монархів XVIII ст. ґрунтувалась на стійкому переконанні, що

економічна сила та добробут держави залежать від рівня освіти її громадян. Мета навчання німців полягала в тому, щоб покращити економічні показники й у такий спосіб наповнити державну скарбницю додатковими податковими надходженнями.

Унаслідок поширених вимог до духовної емансипації мас, критики та реформатори почали стежити за умовами в народній (початковій) школі Пруссії. Проте, незважаючи на різноманітні спроби впровадити основні ідеї та положення шкільної реформи у XVIII ст., умови в багатьох початкових школах на початку XIX ст. залишались ще жалюгідними.

Це відображено в описі шкільного життя, опублікованому в 1811 р. К. Х. Нейманом (К.Н. Neumann): «...виховання людей було в руках неосвічених, слабких, аморальних, напівголодних чоловіків, а деякі школи були схожі на в'язниці та виправні установи. Розпорядження, свавілля, тупість, рутини, незнання, апатія, гіркоти та ворожнечі були наказом дня для вчителів, учнів і батьків. Щоб діти навчилися читати, запам'ятовувати Катехізис і писати кілька букв, вони повинні були протягом 7-8 годин навчатись у вузьких і темних приміщеннях. Вони (діти) не вчилися думати й діяти розумно... Не дивно, що вчителі працювали безглуздо й з відразою, оскільки не розуміли практики свого викладання й визнавали, що їхні зусилля не впливають на освітній результат, а також вони отримують дуже малу винагороду за викладацьку справу. Нема чого дивуватись, що звичайна людина рідко хотіла відрядити своїх дітей до школи, оскільки батьки були переконані, що вони краще можуть навчити дитину читати й запам'ятати Катехізис, ніж учитель початкової школи» [4, с. 85].

Пруська шкільна реформа, що розпочалась у 1807 р., передбачали змінити ці умови на краще і, що більш важливо, сприяти формуванню національного ідеалу. Метою цієї програми «національної освіти» було досягнення внутрішнього відродження нації шляхом радикального вдосконалення системи освіти.

Реформа пруської системи освіти в перші роки XIX ст. була частиною великого руху всіх реформ, проведених пруськими лідерами, такими, як барон Карл фон Штейн (1757-1831) і Карл Август Фрейхер фон Гарденберг (1750-1822), унаслідок розпаду Пруссії у війні з Наполеоном. Розвал пруської армії також означав крах цивільної надбудови держави. Отже, рух реформ спричинив повну реорганізацію громадянської структури пруської держави й торкнувся всіх аспектів пруського суспільного життя, зокрема й освіти дітей і молоді.

Аналіз пруської освітньої системи, яка свій початок веде від 1763 р., доводить, що вона (освіта) починає нарешті розвиватись як система. Саме пруська система освіти безпосередньо вплинула на організацію шкільної освіти на південноукраїнських землях.

У цей період розв'язуються питання щодо постійного фінансування початкових шкіл для дітей віком від 5 до 13-14 років. У 1748 р. створено першу Учительську семінарію (Прусський семінар вчителів) у Пруссії з підготовки вчительських кадрів для школи. Пруссія була однією з перших країн у світі, яка ввела податок на фінансування обов'язкової початкової освіти. Для порівняння: у Франції та Великобританії обов'язкове шкільне навчання як систему організовано лише у 80-х роках ХІХ ст. Прусська система складалась з восьмирічного курсу народної початкової освіти, так званої Volksschule. Це забезпечувало не тільки основні технічні навички, необхідні для модернізації навчання (наприклад, читання й письмо), а й музики (спів) і релігійної (християнської) освіти, яка здійснювалась у тісній співпраці з церквами. Виникає система наступності в освіті: початкова освіта, потім реальне училище (середня освіта) і наступна, вища стадія освіти – гімназія (державна школа) як підготовча школа до здобуття університетської освіти.

Будівництво шкіл мало певну підтримку з боку уряду Пруссії, але вони частіше будувались за приватною ініціативою.

Прусській освітній системі після тривалого тяжкого шляху свого розвитку (протягом ХІХ ст.) усе-таки вдалось досягти обов'язкового відвідування учнями шкіл, здійснити спеціальну підготовку вчителів для шкіл, увести національне тестування для всіх учнів (обох статей), розробити й встановити стандарти національної навчальної програми для кожного класу.

Підготовка вчителів для викладання в школах згодом стає все більш організованою, чому допомагали зібрання, конференції, а також організація педагогічних училищ («Lehrerseminar») у 1748 р., що сприяло отриманню якісних результатів підготовки вчителів для шкіл.

У 1788 р. були введені випускні іспити й атестат зрілості для учнів шкіл, що набули поширення по всій території Німеччини в 1871 р. Випускники шкіл, які успішно склали абітур, мали змогу здобути професію та вступити на цивільну службу.

У 1810 р. Пруссія висунула вимоги до державної атестації вчителів, що значно підвищило рівень викладання окремих навчальних предметів.

Прусська система в 1830-х рр. мала такі досягнення та освітні характеристики:

- безкоштовна початкова шкільна освіта, принаймні для бідних громадян;
- професійні вчителі, які пройшли підготовку в спеціалізованих педагогічних училищах;
- постійна основна заробітна плата для вчителів шкіл і визнання професії вчителя;
- чітка тривалість навчального року;
- фінансування будівництва шкіл;
- здійснення контролю на національному рівні;
- упровадження програми національної ідентичності;
- дотримання єдиної світської інструкції (але з релігією як предметом у навчальному плані).

У прусській системі освіти були три найважливіших досягнення, дуже привабливі для інших європейських країн: 1) визнання державою важливості освіти; 2) спеціальна підготовка вчителів для школи; 3) держава здійснює управління, контроль (інспекцію), нагляд і надає рекомендації щодо поліпшення якості.

Прусська система освіти історично вбирала в себе ті надбання, які були характерні для монастирських шкіл минулих часів, але критично їх переосмислювала. Так, наприклад, діти вивчали Катехізіс і його коротку версію, підготовлену Лютером, а також знали Катехізіс Кальвіна. Діти навчались у школах за Катехізісом дуже ретельно, вони повинні були запам'ятовувати великі тексти, а також відповіді вчителів або проповідників, не гублячи провідної релігійної ідеї. Основний метод навчання того часу – запам'ятовування текстів з великим навантаженням на механічну пам'ять дитини. Дослідники вважають, що жодна книга не зробила так багато для становлення характеру, як Катехізіс. Релігійна самосвідомість дитини була також сформована на підставі саме вивчення текстів з Катехізісу.

Схарактеризуємо коротко такі навчальні предмети, як арифметика та письмо. Перша англійська арифметика була опублікована приблизно в 1540 (1542 р.), згодом її текст зовсім загубився; його знала тільки невелика група людей. Першою популярною книгою стала «Арифметика» Кокера (1677), нове видання якої вийшло в Бостоні в 1719 р., проте жодного тексту з арифметики не згадується в «Шкільних правилах» Фрідріха Великого. На це є свої причини.

Багато вчителів того часу не мали знань з арифметики й не були компетентними, щоб навчати її дітей у школі. Зазвичай учителі викладали такі навчальні предмети, як письмо, читання, орфографія, релігія. Арифметика була окремим складним предметом, тому для її

викладання дітям окремо наймали вчителів за окрему плату з боку батьків.

Під час вивчення арифметики діти використовували інструкцію, яку ретельно копіювали, що потім було власним посібником з арифметики самої дитини. Друкованої книжки з арифметики діти не бачили. Мабуть, до середини XVIII ст. ніхто з учителів не намагався на основі арифметики розробити відповідні методи навчання дітей для більш якісного розуміння ними арифметичних знань і дій або розробити й упровадити конкретний тип навчання з арифметики.

Розвиток школи гальмувався не тільки перевантаженням релігійними цілями навчання й виховання, а й низьким рівнем підготовки вчителів, які викладали на власний розсуд, як могли та відчували. Еволюція викладання в школі пройшла шлях від випадково запрошеного ремісника або військовослужбовця до підготовлених в учительських семінаріях учителів, які були сертифіковані за відповідними навчальними предметами в Пруссії.

Такий підхід мав складний шлях в історії пруської освіти. Головною рушійною силою покращення освіти в Пруссії з XVIII ст. стали представники середнього класу, які мали суспільний досвід роботи в школах. Але багато людей вищого соціального статусу боялись масового підвищення грамотності серед сільського населення й робітників промисловості; не було також підтримки від батьків дітей, працю яких додатково використовували в промисловості й на полях: це була дуже суттєва допомога сім'ї, адже праця дітей і молоді давала родині додаткові гроші.

Вісімнадцяте століття стало поворотним моментом у людському мисленні та прогресі. У суспільстві виникає байдужість до основних релігійних проблем, які були в центрі уваги в минулих століттях, зростає революційний рух проти засилля релігії в усіх сферах життя людини; виникає наукове мислення й роздуми провідних постатей того часу про освіту, життя, суспільство; зростає самосвідомість, усвідомлення національних проблем; набуває поширення інтелектуальна свобода, переживає піднесення й розвиток університетська освіта, зміцнюється зв'язок освіти й науки.

Осмилення нового бачення світу було здійснено шляхом звільнення наукового духу освіти від церковного контролю, філософських проблем – від теологічного тлумачення, руйнування залишків феодальної політичної системи в державі, виникнення сучасного суспільства, яке спрямовує свої економічні дії на добробут держави й окремої родини. «Дух Просвітництва» характеризує XVIII ст. на пруських землях. Виникає течія лібералізму на території континентальної Європи, де уряди держав намагаються гармонізувати свої дії з новим духом століття.

Висновки. Реформа пруської системи освіти, що відображає історичний німецько-орієнтований вимір її організації за формою та суттю, була впроваджена наприкінці XVIII – на початку XX ст. й на південноукраїнських землях і безпосередньо вплинула на зміст етноконфесійної музичної освіти цього регіону. Музика менонітів-колоністів у складі курсу початкової освіти на базі народних шкіл розвивалась як етноконфесійна, про що свідчать гімни, духовні пісні, які заучували й співали діти та молодь у школі, і мала історичні релігійні основи протестантської віри.

Освіта менонітів на південноукраїнських землях була організована за пруськими зразками й передбачала етноконфесійну музичну освіту. Вона являла собою особливу організацію системи навчальних закладів, де послідовно впроваджувався курс початкової освіти під наглядом і керівництвом управлінської структури (церкви, менонітської громади, держави), представники якої здійснювали управління навчальним процесом, зокрема в школах, цілеспрямовано впливаючи на формування світогляду й духовності в молодого покоління засобами вивчення Святого Письма на шкільних уроках і систематичного виконання духовної музики, канонізованих гімнів, духовних піснеспівів у школах і церквах (молитовних будинках). Відбувалась катехізація освіти, яка мала адміністративну й фінансову залежність в організації та управлінні від церкви та менонітських громад; це було не надання окремих релігійних знань, а релігійна освіта, за своєю суттю – релігієзнавча.

Список використаних джерел

1. Сташевська І. О. Роль музики у німецьких реформаторських школах-інтернатах кінця XIX – початку XX століть / І. О. Сташевська // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки; ред. Є. І. Коваленко. – 2008. – № 5. – С. 180–183.
2. Smith M. Singing in 'the Peg': Anglo-Canadian and Mennonite choral exchanges in Winnipeg, Manitoba (1920–1960) University of York, UK.

References

1. Stashev'ska, I. O. (2008). The role of music in the German reformist boarding schools of the late XIX and early XX centuries. *Naukovi zapysky Nizhyn's'koho derzhavnoho universytetu im. M. Hoholia. Series: Psychological and pedagogical sciences*. Vol. 5. 180–183. [in Ukrainian]
2. Smith, M. Singing in 'the Peg': Anglo-Canadian and Mennonite choral exchanges in Winnipeg, Manitoba (1920–1960). University of York, UK. [in English]

3. Letkemann P. The hymnody and choral music of Mennonites in Russia, 1789–1915. PHD dissertation, University of Toronto, 1986. – 140 p.
4. Neumann K. H. Verbesserung des Landschulwesens in der Preußischen Monarchie, cited in Peter Brandt, *ibid* 67-166.
3. Letkemann, P. (1986) *The hymnody and choral music of Mennonites in Russia, 1789–1915*. PhD dissertation, University of Toronto. [in English]
4. Neumann, K.H. *Verbesserung des Landschulwesens in der Preußischen Monarchie*, cited in Peter Brandt, *ibid* 67-166. [in German]

Рецензент: Сегеда Н.А., д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Брежнева Світлана Борисівна

svetlana_bregneva@ukr.net

Мелітопольський державний педагогічний

університет імені Богдана Хмельницького

вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл.,

72312, Україна

doi: 10.7905/nvmdpu.v0i19.2366

Матеріал надійшов до редакції 12. 12. 2017 р.

Прийнято до друку 12. 01. 2018 р.

Information about the author:

Brezhnieva Svitlana Borysivna

svetlana_bregneva@ukr.net

BohdanKhmelnysky Melitopol

State Pedagogical University

20 Hetmans'ka St., Melitopol, Zaporizhia region,

72312, Ukraine

doi: 10.7905/nvmdpu.v0i19.2366

Received at the editorial office 12. 12. 2017

Accepted for publishing 12. 01. 2018